

درآمدی بر روش‌شناسی تدوین در تاریخ شفاهی انقلاب اسلامی ایران

ابوالفضل حسن آبادی

دکترای تاریخ محلی، مدیریت اسناد و مطبوعات آستان قدس رضوی

Ahassanabady1@yahoo.com

چکیده

شکل‌گیری و گسترش تاریخ شفاهی در ایران مدیون دو موضوع انقلاب اسلامی و جنگ بوده است. بسیاری از مراکز تاریخ شفاهی در ایران با محوریت این دو موضوع تأسیس شده و عمده مصاحبه‌های تاریخ شفاهی بر پایه این دو محور اساسی انجام شده است. در ایران برخلاف بسیاری از دیگر مراکز تاریخ شفاهی در دنیا اساس کار بر چاپ و انتشار و نه آرشیو مصاحبه‌های انجام‌شده در این زمینه گذاشته شده و در همین راستا بسیاری از مصاحبه‌های تاریخ شفاهی در مراکز مرتبط منتشر شده است. در این مقاله به بررسی جایگاه تدوین در ارائه تاریخ شفاهی انقلاب اسلامی در ایران پرداخته می‌شود. سؤال‌های مقاله عبارت‌اند از: ۱. مؤلفه‌های تدوین خوب در تاریخ شفاهی چیست؟ ۲. انواع تدوین در تاریخ شفاهی انقلاب اسلامی چگونه است؟ ۳. شاخصه‌های تدوین در تاریخ شفاهی انقلاب اسلامی چیست؟ ۴. آیا امکان استانداردسازی در روش تدوین تاریخ شفاهی انقلاب اسلامی وجود دارد؟ رویکرد مقاله تحلیلی - انتقادی است و با بررسی کتاب‌های تاریخ شفاهی در ایران سعی می‌شود تا ضمن روش‌شناسی انواع تدوین‌های صورت‌گرفته، مؤلفه‌های ساختاری آن‌ها استخراج شود و با مشخص شدن نقاط ضعف و قوت در این کتاب‌ها، پیشنهادهایی در راستای شاخصه‌های تدوین خوب در تاریخ شفاهی به‌منظور انجام پژوهش‌های کامل‌تر در آینده داده شود. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که استاندارد خاصی در زمینه تدوین تاریخ شفاهی انقلاب اسلامی وجود ندارد و سیاست‌های سلیقه‌ای و سازمانی مهم‌ترین مؤلفه‌های تدوین هستند.

کلیدواژه‌ها: تاریخ شفاهی؛ انقلاب اسلامی؛ مؤلفه‌های تدوین؛ استانداردهای تدوین؛ مراکز تاریخ شفاهی.

مقدمه

تاریخ شفاهی یکی از مهم‌ترین ابزارهای گردآوری و تدوین تاریخ انقلاب است و سهم مهمی در بررسی جایگاه روحانیون، دانشگاهیان و مردم عادی و پایگاه‌های آن‌ها از جمله بازار، مساجد، محلات، مدارس، دانشگاه‌ها، انجمن‌ها، اصناف و مطالعه دیدگاه‌های آنان در انقلاب داشته‌است. رویکرد اصلی در این گردآوری، مستندسازی وقایع انقلاب اسلامی با جمع‌آوری خاطرات فردی و جمعی است. تاریخ شفاهی با ریشه‌یابی باورها، ایده‌ها، بازتولید تفکرات، هویت‌سازی و مشروعیت‌سازی، ارزش‌یابی و اشتراک‌گذاری، و ارائه تفکرات انقلابی، و تبیین جایگاه افراد در انقلاب، نقش مهمی در اندیشه‌ای کردن و ژرف‌اندیشی در تاریخ انقلاب داشته‌است. در این میان تدوین در تاریخ شفاهی یکی از مهم‌ترین محمل‌های عرضه‌داشت تاریخ انقلاب است و مراکز و مؤسسه‌های مرتبط به آن توجه داشته و دارند.

در این مقاله به بررسی انواع تدوین در کتاب‌هایی پرداخته می‌شود که ذیل تاریخ شفاهی انقلاب اسلامی نگارش یافته‌اند. در این بررسی با طرح سؤال‌های زیر سعی می‌شود تارهیافت‌ها و عوامل موثر در تدوین تاریخ شفاهی انقلاب شناسایی و معرفی شود:

۱. تدوین در تاریخ شفاهی چگونه است؟
۲. چه عواملی بر تدوین در تاریخ شفاهی انقلاب تأثیرگذار بوده‌اند؟
۳. چه ارتباطی بین تدوین و جنسیت وجود دارد؟
۴. چه ارتباطی بین تدوین با ایدئولوژی وجود دارد؟
۵. چه ارتباطی بین تدوین با تاریخ‌نگاری رسمی و غیررسمی وجود دارد؟
۶. چه ارتباطی بین تدوین با سیاست‌گذاری مراکز وجود دارد؟
۷. چه ارتباطی بین تدوین و استانداردسازی وجود دارد؟
۸. آیا در تدوین تاریخ شفاهی انقلاب می‌توان فارغ از خوانش سیاسی، به پشت‌سر گذاشتن چرایی واقعه و چگونگی معناساختی و تئوری‌پردازی برسیم؟

بررسی سابقه پژوهش نشان می‌دهد که باوجود اهمیت موضوع تدوین در تاریخ شفاهی کمتر در چهارچوب پژوهش‌های علمی به آن پرداخته شده‌است. تنها کارهای قابل توجه، برگزاری هفتمین نشست تاریخ شفاهی با محوریت تدوین در سال ۱۳۹۲ به وسیله کتابخانه مجلس بود که مجموعه‌مقاله آن در دست چاپ است. این مجموعه‌مقاله باوجود کاستی‌ها و فقر

تئوری پردازی در تدوین تاریخ شفاهی می‌تواند برای استفاده‌کنندگان راهگشا باشد. علاوه بر آن کتاب تاریخ‌نگاری تاریخ شفاهی در تاریخ معاصر - که به بررسی وضعیت تاریخ شفاهی ایران می‌پردازد - در فصل بررسی کارکرد مراکز تاریخ شفاهی، نگاهی انتقادی به برخی از آثار چاپ‌شده به وسیله این مراکز دارد و به‌طور ضمنی به ساختار تدوینی آن‌ها و برخی از ایرادها پرداخته‌است. در منابع خارجی هم به تدوین کمتر از دیگر مسائل تاریخ شفاهی پرداخته شده‌است. اولین اثر مهم در این زمینه پیاده‌سازی و ویرایش در تاریخ شفاهی (Baum, 1991) اثر خانم باوم است که بیشتر رویکرد پیاده‌سازی دارد و توضیحات زیادی درباره ویرایش نداده‌است. مقاله خانم شاپس نیز در زمینه تدوین در تاریخ شفاهی با توجه به سابقه تخصصی و کارگاه‌هایی که برگزار نموده از اهمیت برخوردار است (shopes, 2011). به نظر می‌رسد تدوین بیشتر امری سلیقه‌ای در نظر گرفته شده‌است و کمتر تمایلی برای ارائه تجربیات درباره آن در سطح جهانی وجود دارد. روش این پژوهش کتابخانه‌ای است و سعی شده‌است تا در صورت امکان از نحله‌های مختلف تدوینی در کتاب‌های چاپ‌شده استفاده شود. رویکرد مقاله تحلیلی - انتقادی است و از تلفیق اطلاعات به‌دست‌آمده در بررسی کتاب‌های چاپ‌شده و مقایسه روش‌شناختی آن سعی شده تا دیدگاه‌های جدید تدوینی ارائه و پیشنهادهایی در راستای انجام کارهای قوی‌تر داده شود.

تدوین در تاریخ شفاهی

سخن بر سر این است که نقطه آغاز تدوین متن در تاریخ شفاهی کجاست؟ محقق چگونه و از چه زمانی کار تبدیل صدا به متن را شروع می‌کند؟ پیش‌زمینه‌های تدوین چیست؟ در تدوین تاریخ شفاهی آیا هر فردی مُحق است به‌صرف دست‌اندر کار بودن، هویت بقیه را به چالش بکشد؟ ۱. تفاوت یک متن پیاده‌شده با ویرایش‌شده چیست و چه اشتراک‌هایی دارند؟ ۲. تا چه اندازه‌ای تدوین باید منطبق بر متن پیاده‌شده مصاحبه باشد؟ ۳. دیدگاه تصحیحی در ویرایش تا چه اندازه‌ای اجازه دخالت در متن می‌دهد؟ ۴. آیا متن بر اساس نقاط قوت مصاحبه‌شونده بسته می‌شود یا دیدگاه‌های مرکز؟

پیاده‌سازی در تاریخ شفاهی یکی از مهم‌ترین راه‌های دسترس‌پذیری محتوای مصاحبه‌ها و تبدیل از گفتار به نوشتار است. به پیاده‌سازی به دلایل زیر در مراکز توجه شده‌است: سهولت دسترس‌پذیری به اطلاعات مصاحبه، امکان نمایه‌سازی و ورود اطلاعات به پایگاه‌ها، امکان انتقال تمام داده‌های

مصاحبه حتی حرکات مصاحبه‌شونده در قالب فرمت‌های خاص (Baum, 1991, p 22)؛ ولی آیا امکان انتشار رسمی مصاحبه‌ها در قالب فرمت رسمی پیاده‌سازی وجود دارد؟ و جامعه مخاطبان چگونه می‌تواند با متنی دقیق ولی گاهی سخت‌فهم ارتباط برقرار کند؟ تدوین در واقع تبدیل متن پیاده‌شده مصاحبه به نوشتار است. این تبدیل ممکن است با استفاده از زبان معیار و رسمی در جامعه و یا غیررسمی نوشته شود. منظور از زبان معیار، زبانی است تشبیت‌شده و دارای اصول و هنجارهایی که رعایت آن‌ها برای متکلمان به آن زبان الزامی است (پورجوادی، ۱۳۷۵، ص ۳۵). این زبان معمولاً همان زبان فرهیختگان است و غالباً با زبان نوشتار رسمی جامعه که عموم از آن استفاده می‌کنند یکی است. ویرایش نیز حیطة وسیعی را در تاریخ شفاهی - از ویراستاری ادبی تا تلاش برای یافتن حلقه‌های مفقوده اطلاعات و گویاسازی محتوای متن مصاحبه - در برمی‌گیرد (نورائی، ۱۳۸۶، ص ۱۱۱).

دربارهٔ ارجح بودن متن تدوین و یا گفتار در تاریخ شفاهی نظریه‌های متفاوتی وجود دارد. ریکور متفکر معاصر فرانسوی ویژگی‌هایی زیر را برای متن برمی‌شمارد:

۱. در متن و معنای آنچه گفته شده است، معنا بر متن گفته شده مقدم می‌شود؛ زیرا معنای آنچه در نوشتار نقش بسته است، به مدد عملی قصدی میسر شده است. فعل گفتاری در قالب نوشتار صورت خارجی یافته است؛ پس ابتدا معنا بوده است و سپس در قالب نوشتار ماندگار شده است؛ برخلاف گفتمان گفتاری که در آن معنا محصول واقعه گفتن است.
۲. در گفتار، قصد و نیت صاحب‌سخن دائماً با معنای آنچه گفته شده است، انطباق دارد؛ ولی در نوشتار چنین مطابقتی لازم نیست و ممکن است معنای آنچه متن می‌گوید، فراتر از چیزی باشد که مقصود مؤلف بوده است (واعظی، ۱۳۸۳، ص ۳۶۱).

نیاز به انتقال اطلاعات و معرفی اطلاعات از مهم‌ترین زمینه‌های تبدیل گفتار به نوشتار است. در واقع تاریخ شفاهی متن شنیداری است که بعد از طی فرایند پیاده‌سازی روی کاغذ تبدیل به متن نوشتاری می‌گردد؛ ولی ماهیت آن تغییر نمی‌کند. ماهیت تدوین یک متن در تاریخ شفاهی با تدوین و ویرایش یک متن مکتوب تفاوت‌هایی دارد. در متون شنیداری تأکید بر محتوا در مصاحبه و منشأ ایجاد داده شفاهی است و در بسیاری موارد ممکن نیست که بتوان بدون آگاهی از زمینه اجتماعی‌ای که در خود کلمات ظاهر نمی‌شود معنای آنچه روایت شده است را درک کرد. نشانه‌های زبان‌شناختی نیز نشانگر تقدم گفتار بر نوشتارند؛ زیرا در این گفتمان‌ها

هر گفتاری پیش از تبدیل شدن به نوشتار، زبانی و برآمده از اندیشه است (ملایی توانی، ۱۳۸۷، ص ۱۴۱).

تاریخ شفاهی گفتگو بین دو نفر است و تبدیل آن به متن در واقع افزودن ضلع سوم به این جمع است. پرتلی معتقد است که تبدیل صوت به متن نوعی فاش‌سازی اطلاعات است و شامل ظرافت صدا، صداقت، آهنگ صدا، شتاب و کندی، صداقت‌سنجی، حالات مصاحبه، گریه و گله و ارتباطات اجتماعی می‌شود. نکته‌ای که درباره‌ی یک متن تدوین‌شده‌ی تاریخ شفاهی باید مدنظر قرار گیرد، تفاوت آن با متن پیاده‌شده‌ی مصاحبه است. در یک متن پیاده‌شده مواردی مانند کلمات اضافه، نامفهوم، خام، لغات عجیب، زشت، حرکات مصاحبه‌شونده، خنده، گریه، علائم رفتاری، احساسات و ... وجود دارد که باید ویرایش شود (wilmsen, 2001, pp 65-85). البته متن پیاده‌شده در مراکزی که به‌قصد چاپ، مصاحبه و پیاده‌سازی می‌کنند با مراکزی که به‌قصد آرشیو، پیاده‌سازی می‌کنند، برخی تفاوت‌های کارکردی دارد.

نکته‌ی مهم دیگر در تدوین تاریخ شفاهی زمان شروع آن است که باعث شده‌است تا برخی تفاوت‌های اساسی در کارکرد مراکز تاریخ شفاهی در ایران به‌وجود آورد. مواردی مانند چه کسی سخن بگوید، چگونه مصاحبه شود، چه اطلاعاتی گرفته شود، چه ملاحظاتی مدنظر قرار گیرد، خط قرمزها کجاست، در چه سطحی باید اطلاعات گرفته شود، از این دست تفاوت‌ها می‌باشد. برخی معتقدند که می‌توان از زمان تدوین پروژه و نوشتن سؤال‌ها برخی رهیافت‌ها را در مصاحبه‌گنجانند تا در زمان تدوین نهایی مشکلات کمتری به‌وجود آید (نورائی، ۱۳۸۶، ص ۱۱۲)؛ به‌خصوص زمانی که مصاحبه‌گر و تدوینگر یکی است و می‌تواند کلیات انجام کار را هدایت کند. این موضوع در مراکزی که از ابتدا به‌قصد چاپ مصاحبه می‌کنند می‌تواند کاربرد داشته باشد، هرچند که با محدود شدن دامنه‌ی سؤال‌ها، در نهایت خوانندگان بالقوه کمتر خواهند شد. جدا از کلیات ویرایش و ساختارمند کردن محتوای مصاحبه‌ها در تدوین، روشی نیز که برای ارائه‌ی متن مصاحبه انتخاب می‌شود، تأثیری مستقیم بر تدوین آن دارد.

لیندا شاپس سه نوع تدوین را در تاریخ شفاهی ذکر می‌کند. تدوین زندگینامه‌ای، تدوین مقطعی از مصاحبه‌های مختلف که در ذیل یک عنوان کلی جمع می‌شود و تاریخ شفاهی مشارکتی که مبنای تئوری دارد. وی بر نقش تئوری در تدوین تاریخ شفاهی تأکید می‌کند (shopes, 2011, pp 15-17). نورائی نیز مصاحبه‌انفرادی، مصاحبه‌ی ترکیبی با ساختار توصیفی،

و مصاحبهٔ جمعی با ساختار چالشی را در ذیل انواع تدوین می‌آورد (نورائی، ۱۳۸۶، ص ۱۱۸). در دههٔ ۱۹۹۰ فریش معتقد بود که تاریخ شفاهی وابسته به مراحل انجام آن و دسته‌بندی اطلاعات است و کمتر به نتایج و شرح مصاحبه‌ها و تئوری‌پردازی توجه می‌شد. (frisch, 1990, p 162). در واقع تدوین بر مبنای تاریخ شفاهی مشارکتی و تحلیلی که گاهی ساختار چالشی دارد و صرفاً نه در توصیف و اثبات و گاهی در نفی و ساختارشکنی در موضوعات هم حرکت می‌کند، کمتر استفاده شده‌است. در تدوین تاریخ شفاهی مشارکتی گاهی متن نویسنده بر تاریخ شفاهی چربش دارد و تاریخ شفاهی در خدمت موضوع قرار می‌گیرد (shopes, 2011, p 21).

در یک تدوین، عامل‌هایی مانند سیاست‌های مرکز در مصاحبه و چاپ، میزان سواد ویرایشگران و ارتباط آن‌ها با موضوع، ارتباط مصاحبه‌گر با مصاحبه‌شونده، تعامل تدوینگر با موضوع و چگونگی پیوند آن با مصاحبه‌شونده، و زمینه‌سازی تاریخی تأثیر دارد. معمولاً بهترین تدوین‌ها دربرگیرندهٔ ویژگی‌هایی مانند قابل فهم بودن، شخصیت‌سازی و برجسته‌سازی، چگونگی قرارگرفتن مصاحبه‌شونده در متن، ارتباط مناسب بین گفتار به نوشتار، پیشنهادها و دیدگاه‌های جدید، تصویرسازی و روشن‌سازی و پرهیز از قضاوت و نفی و اثبات، ایجاد تعادل بین صدای راوی و صدای تدوینگر و چالشی بودن می‌باشد بهترین کارهای تدوینی، ارائهٔ تاریخ شفاهی از طریق تئوری و در صورت لزوم تجزیه و تحلیل آن و پرهیز از یکسونگری است و ضمن احترام به ماهیت تاریخی مصاحبه سعی می‌کند تا محتوایی قابل خواندن عرضه کند.

تدوین در تاریخ شفاهی انقلاب

کتاب‌های تاریخ شفاهی نوشته‌شده دربارهٔ تاریخ انقلاب با کمی اغماض تقریباً ساختار مشابهی در سه دههٔ اخیر داشته‌اند و کمتر در آن‌ها تغییراتی ایجاد شده‌است. از مهم‌ترین اشکال تدوین می‌توان به تدوین مصاحبه‌های فردی و گروهی اشاره نمود:

الف. تدوین مصاحبه‌های فردی

حاصل گفتگو دربارهٔ زندگی یک نفر است. ترتیب تدوین این مصاحبه ممکن است بر اساس شغل، جایگاه و سیاست‌ها، سلیقهٔ تدوینگر و نقاط قوت مصاحبه متفاوت باشد. پایگاه، طبقهٔ اجتماعی و جنسیت نیز گاهی بر تدوین اثر دارد. گاهی مجموعه روایت‌های فردی دربارهٔ یک

موضوع استفاده می‌شود و گاهی روایت‌هایی درباره کلیات است. این روایان مختلف گاهی همفکر و گاهی متضادند. مهم‌ترین کارکرد مراکز تاریخ شفاهی در ایران بر پایه تدوین خاطرات فردی است که با اغماض آن را می‌توان تاریخ شفاهی نامید. این مراکز مانند بنیاد تاریخ انقلاب اسلامی، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، دفتر ادبیات انقلاب اسلامی، اهداف مشخص و از قبل تعیین شده دارند و این سیاست‌گذاری در شکل و نوع تدوین آن‌ها تأثیر مستقیم دارد؛ البته کیفیت کار آن‌ها باهم تفاوت دارد (نورائی و ابوالحسنی، ۱۳۹۴، ص ۲۹۷).

معمولاً در کتاب‌های مرکز اسناد انقلاب اسلامی تدوینگر نقشی ندارد و مرکز یک مقدمه کلی و خلاصه‌شده برای آن کتاب می‌نویسد. گاهی هم تدوینگر حضور دارد و پیشگفتار را می‌نویسد. ظاهراً بود و نبود تدوینگر در این آثار چندان مهم نیست و تفاوت چندان در محتوا ایجاد نمی‌کند و اطلاعات مختصری به وسیله او در زمینه شیوه و نوع نگارش ذکر می‌شود. شروع بیشتر این کتاب‌ها با زندگی مختصری از مصاحبه‌شونده است و متن هم بر اساس مهم‌ترین فعالیت‌های مصاحبه‌شونده دسته‌بندی و محتوا در ذیل آن آورده می‌شود. با توجه به نقص اطلاعات در زمینه چینش، محتوا مشخص نیست، فصل‌بندی بر اساس ضروریات متن است و با ضروریات دیگر. اطلاعاتی هم درباره مصاحبه، نوع آن، تعداد جلسه، شیوه مصاحبه و چگونگی آن در دسترس نیست. با توجه به اینکه تدوینگر و مصاحبه‌گر چندان در کتاب‌های چاپ‌شده دیده نمی‌شوند، نمی‌توان درباره نوع نگاه، دیدگاه فکری، کارمندی بودن و یا مستقل بودن، پایگاه اجتماعی آن‌ها و تأثیر آن بر تدوین اظهار نظر کرد و میزان ارتباط تدوینگر با محتوا و چگونگی ارتباط با موضوع تحلیل نمی‌شود.

کتاب *خاطرات بهجت افراز* در زمره معدود کتاب‌هایی است که نام مصاحبه‌کننده و تدوینگر در آن آمده است. گاهی در تدوین محتوای این اثر روایت در روایت می‌شود و متن را از یکدستی درمی‌آورد، مانند داستان دو خواهر راوی که خود ارزش پژوهشی جداگانه‌ای دارد و کتاب را تحت الشعاع خود قرار می‌دهد و کتاب در روایت بین اول‌شخص و سوم‌شخص سرگردان می‌شود (امیری، ۱۳۸۷). گاهی تدوین خاطرات فردی تحت تأثیر جنبه تبلیغی آن قرار می‌گیرد. در کتاب *حزب دیالمه* که عنوان تبلیغی دارد قلم تدوینگر برجسته است. تدوینگر با استفاده از جمع‌آوری خاطرات شخصی که قبلاً شهید شده است سعی در استفاده از موضوعی و گزینشی از اطلاعات می‌نماید و جنبه کاربردی مصاحبه در موارد خاصی مدنظر می‌باشد (مخدومی، ۱۳۹۳). در این نوع آثار

نحوه استفاده از مصاحبه‌ها، اطلاعات گزینش شده است و مواردی که به نظر نویسنده جالب است جدا می‌شوند و در قالب عنوان‌هایی که گاهی تبلیغی هستند آورده می‌شوند (لطفی، ۱۳۹۱). در این نوع تدوین جایگاه راوی، روایت و مشخصات آن تحت تأثیر موضوع قرار می‌گیرد. یکی از دلایل انتخاب تدوین خاطرات در انقلاب، به شخصیت فرد و اهمیت زندگی او مربوط می‌شود و این نگارش گاهی تحت تأثیر پایگاه اجتماعی راوی و جایگاه شخصیتی وی در زمان بیان خاطرات قرار می‌گیرد. درباره برخی از افراد مانند حسن روحانی، تدوین بر اساس زندگی وی و اقدامات و مشاغلش در قبل و بعد از انقلاب نوشته شده است و زبان نوشتار بر اساس اول شخص از گفتار تبعیت می‌کند (روحانی، ۱۳۸۸). کتاب *خاطرات ناطق نوری* جزء معدود کتاب‌هایی است که راوی و تدوینگر در مرکز یکی است. میردار که سال‌هاست در این حوزه فعالیت می‌کند، برای اولین بار کمی درباره حواشی مصاحبه‌ها و برخورد مصاحبه‌شونده توضیح داده است. کتاب بر مبنای سال‌نگاری و موضوع‌نگاری است و با توجه به اهمیت شخصیت مصاحبه‌شونده درباره فعالیت‌های او نوشته شده است (میردار، ۱۳۸۲، ص ۵).

محسن کاظمی در کتاب *خاطرات عزت شاهی* نگاه دیگری به تدوین دارد و شیوه کاری متفاوتی را از سایر مراکز در پیش گرفته است. وی در مقدمه آثارش اهمیت کار، چگونگی ارتباط با موضوع و پذیرفتن تدوین، نحوه جمع‌آوری اطلاعات، مسائل و مشکلات حین کار، روش مستندسازی، نحوه مشارکت مصاحبه‌شونده در تدوین، و حالات وی را می‌آورد. شروع مصاحبه‌ها با وی نبوده و اطلاعات در اختیارش گذاشته شده است، ولی به‌خوبی محتوای نهایی را تدوین کرده است (کاظمی، ۱۳۸۴، صص ۱۴-۱۸). کاظمی در دیگر کتاب‌هایش هم مانند *خاطرات احمد/ احمد*، *نوشتن تا بماند*، و *سال‌های بی‌قرار* این روش را ادامه داده و نوعی سبک تدوین را ایجاد کرده است. آثار تاریخ شفاهی دانشگاه هاروارد بر اساس پرسش و پاسخ و یا موضوع‌بندی انجام شده است و از رویه واحدی پیروی نمی‌کند. در کتاب *خاطرات شاپور بختیار* که در ذیل تاریخ شفاهی ایران مربوط به دانشگاه هاروارد چاپ شده است، ایرادهایی به شکل پرسش سؤال‌ها وارد است؛ ولی چند نکته قابل تأمل در ویرایش وجود دارد که تدوینگران داخلی می‌توانند به آن توجه کنند. در این کتاب علاوه بر اشاره به جلسات مصاحبه، نوع آن، و هزینه‌های انجام مصاحبه، حتی به حالات مصاحبه‌شونده هم اشاره می‌شود: «بختیار در خلال گفتگو با پروژه تاریخ شفاهی دانشگاه هاروارد بسیار عصبانی به نظر می‌رسد او به زمین و زمان می‌تازد و به همه بد می‌گوید»

(بختیار، ۱۳۸۰، ص ۱۰). از دیگر مصاحبه‌های پروژه‌ای می‌توان به مجموعه تاریخ شفاهی چپ در ایران اشاره کرد که حمید احمدی آن را انجام داده‌است. این مجموعه سبک و شیوه خاصی در نگارش دارد (نورائی و ابوالحسنی، ۱۳۹۴، صص ۲۹۴-۲۹۶). این طرح خاطرات که در ذیل طرح تاریخ شفاهی چپ انجام شده است، ساختاری متفاوت از مصاحبه‌های داخلی دارد. این طرح ۲۳۰ ساعته، سال‌های ۱۹۹۰-۱۹۲۰ را دربرمی‌گیرد. احمدی در مقدمه کتاب خاطرات اکتشافی درباره تاریخ شفاهی اطلاعاتی کلی داده و سپس درباره پروژه، مبحث مالی و شیوه مصاحبه، اطلاعاتی آورده‌است؛ ولی درباره نحوه تدوین مصاحبه اکتشافی اطلاعاتی نمی‌دهد (احمدی، ۱۳۸۰، صص ۱۲-۱۷).

مجموعه چهارجلدی *خاطرات سران رژیم گذشته* که با نام مجموعه تاریخ شفاهی و تصویری *ایران معاصر* به کوشش حسین دهباشی چاپ شده‌است، سبکی متفاوت دارد. این مجموعه شامل کتاب‌هایی با نام حکمت و سیاست: تاریخ شفاهی زندگی و آثار دکتر سیدحسین نصر...، فرماندهی و نافرمانی: تاریخ شفاهی، زندگی و آثار سپهد خلبان شاپور آذربیزین...، اقتصاد و امنیت: تاریخ شفاهی، زندگی و آثار علینقی عالیخانی...، و آیندگان و روندگان: تاریخ شفاهی، زندگی و آثار داریوش همایون... است. در این مجموعه از کار تیمی از مرحله مصاحبه تا چاپ استفاده شده‌است. در مقدمه همه این کتاب‌ها به صورت کوتاه به اهمیت تاریخ معاصر و تاریخ شفاهی پرداخته شده‌است. درباره مصاحبه، نحوه انجام، برخورد مصاحبه‌شوندگان و نوع برقراری ارتباط به جهت اهمیت موضوع و متفاوت بودن پایگاه اجتماعی مصاحبه‌شوندگان اطلاعاتی داده نمی‌شود.

علاوه بر مراکز، برخی افراد هم اقدام به چاپ خاطرات فردی در زمینه انقلاب کرده‌اند. در برخی از خاطرات شخصی که به وسیله خود افراد چاپ می‌شود، نقش راوی و انتشاراتی برجسته می‌شود. این خاطرات از حالت چالشی برخوردار نیست و فرد آنچه دوست داشته‌است، درست یا نادرست در قالب خاطرات عرضه کرده‌است؛ ولی به دلیل جاری نبودن سیاستی خاص در متن، برخی آزادی‌های گفتاری هم دارد. در خاطرات خلخالی که به وسیله خودش چاپ شده، برخی مطالب به افراد نسبت داده شده‌است و در آخر کتاب به آن‌ها پاسخ داده شده‌است. (خلخالی، ۱۳۸۰) در کتاب *خاطرات شنیدنی از دوران انقلاب*، فردی مصاحبه‌ای را که یک مرکز با او انجام داده، به صورت شخصی و بر اساس سلیقه خود چاپ کرده و از نظرات شخصی خود در تبیین موضوعات گذشته دریغ نکرده‌است (پاینده، ۱۳۹۰).

خاطرات خانم ابراهیم‌زاده خاطرات مکتوب نوشته‌شده‌ای است که تدوینگر سعی کرده‌است با استفاده از خاطرات تاریخ شفاهی در تکمیل آن بکوشد. در مقدمه، تدوینگر سعی کرده‌است دربارهٔ نحوهٔ ویرایش و مشکلات توضیحاتی بدهد: «کتاب می‌توانست با همکاری ایشان روان‌تر و گاهی با جابه‌جاشدن خاطرات و قضاوت‌های کهنه در پیرامون حزب تودهٔ ایران شکل پذیرفته‌تری به خود بگیرد؛ ولی خانم ابراهیم‌زاده به سبب کهولت و علاقه‌مندی بیش از اندازه به متن اصلی از هر گونه کاربرد لغات جدید سختگیری می‌کرد» (ابراهیم‌زاده، ۱۳۸۱، ص ۹). از دیگر خاطرات خصوصی کتاب خاطرات صفرخان است که ابتدا در آلمان چاپ شد؛ ولی به دلیل نارضایتی آقای قهرمانیان دوباره در ایران چاپ شد. درویشیان در مقدمه، برخی اطلاعات کلی دربارهٔ مصاحبه و انگیزهٔ چاپ مجدد کتاب را به صورت کلی آورده و در تدوین به سلیقهٔ مصاحبه‌شونده و نگاه او توجه داشته و کتاب از محتوای چالشی برخوردار نیست. (قهرمانیان، ۱۳۷۸، ص ۴).

نوع دیگری از تدوین خاطرات، دربارهٔ شخصی است که در قید حیات نیست و با اطرافیان وی مصاحبه می‌شود. کتاب خاطرات خانم نیره‌السادات احتشام رضوی همسر نواب از این دست است که دربارهٔ مهم‌ترین وقایع زندگی نواب با وی مصاحبه شده‌است. در این نوع مصاحبه معمولاً جایگاه راوی تحت تأثیر موضوع مصاحبه قرار گرفته و تدوین بر اساس شخصیت غایب شکل گرفته است (طاهری، ۱۳۸۴). یکی از مصاحبه‌های جالب دربارهٔ انقلاب خاطرات حاج مهدی عراقی است که احتمالاً تنها مصاحبه‌ای است که در زمینهٔ فعالیت‌های انقلابی، قبل از انقلاب انجام شده‌است. دسته‌بندی اطلاعات بر اساس نوارهای مصاحبه بوده و محتوای هر جلسه با حفظ امانت آورده شده‌است. در ابتدای کتاب، روش به کاررفته در پیاده‌سازی محتوا و نحوهٔ تصحیح متن گفته شده‌است و از برخی از خاطراتی که در زمان حال تدوین می‌شود، دقت بیشتری دارد (مقدسی و دیگران، ۱۳۷۰، صص ۱۲-۱۳).

در مجموع خاطرات انفرادی‌ای که به وسیلهٔ مراکز وابسته به نهادهای حکومتی و خصوصی چاپ شده‌اند، ضعف‌های مشترکی در تدوین دارند. ساختار تدوینی این آثار بر اساس بررسی هارمونی نگارش ممکن نیست و صرفاً در کلیات کتاب‌ها مختصری دربارهٔ حفظ امانت، رفع نواقص، پاورقی و مصاحبهٔ تکمیلی مطالبی آورده شده است. گاهی در تدوین محتوای کتاب، دیده‌ها و شنیده‌ها درهم می‌آمیزد و تشخیص بین گفتار و نوشتار در متن تدوین شده سخت می‌شود. پاورقی‌ها و ارجاعاتی که در بیشتر موارد بر این نوع آثار زده می‌شود، برای معرفی افراد است و دربارهٔ

صحت و سقیم اطلاعات مصاحبه‌کننده مطلبی آورده نمی‌شود و مصاحبه، ماهیت چالشی ندارد. تدوین‌های فردمحور عمدتاً حول موضوعات مشخص و بر پایه‌ی برخی وقایع عمده شکل گرفته‌است و حالت واقعه‌نگاری دارد. انتقال احساسات، تفکرات و دیدگاه‌های افراد و یا برخوردهای شخصی افراد - که معمولاً ضبط نمی‌شود - در تدوین نمودی ندارد و گاهی این رسمی‌نگاری در تدوین چنان است که جنبه‌ی کتابی آن کاملاً غلبه پیدا می‌کند و تفاوتی با یک متن کاملاً نوشتاری ندارد.

ب. تدوین مصاحبه‌های گروهی

انجام پروژه‌های جمعی تاریخ شفاهی یکی از مهم‌ترین قالب‌های نگارش آثار و مورد توجه شفاهی‌کاران در دنیا است و از آن برای انتقال دیدگاه‌های افراد درباره‌ی موضوعی تاریخی و بیان نقاط قوت و ضعف استفاده می‌شود. در ایران به تاریخ‌های شفاهی گروهی کمتر توجه شده و در مواردی هم که خاطرات گروهی تدوین شده‌است، در چهارچوب دسته‌بندی دیدگاه‌های جمعی و استفاده از خرد جمعی و نگاه‌های متفاوت نبوده‌است. تدوین خاطرات جمعی گاهی در ذیل مستندسازی تاریخ انقلاب در شهرها، و یا خاطرات فعالیت‌های یک گروه سیاسی و یا یک مکان بوده‌است. کتاب حماسه‌ی ۲۹ بهمن تبریز بر مبنای مصاحبه نگارش شده و سؤال‌هایی در آن آمده‌است (شیرخانی، ۱۳۷۸). در کتاب *انقلاب اسلامی در همدان* بر اساس وقایع مهم انقلاب اسلامی در همدان و مرتبط با حوادث مهم در سایر شهرها اطلاعاتی آمده و از مصاحبه‌ها در کنار اسناد استفاده شده‌است. (مؤمن، ۱۳۸۶). کتاب *انقلاب اسلامی در کاشان* نیز بر همین سیاق است و بر اساس وقایع مهم در کاشان نوشته شده و به‌صورت موردی از مصاحبه‌ها استفاده شده‌است (ابن‌الرسول، ۱۳۸۳).

در تدوین کتاب تاریخ شفاهی *مسجد سلطانی، سید عزیزالله و ...* برای استفاده از خاطرات جمعی سعی شده؛ ولی صرفاً به بیان خاطرات انفرادی بر مبنای سال‌شماری بسنده شده‌است. نیمی از کتاب به تاریخچه‌ی مساجد اختصاص دارد که برخی از اطلاعات آن زائد است. درباره‌ی مصاحبه، نحوه‌ی انجام و چگونگی انجام تدوین اطلاعاتی داده نشده‌است (مهری، ۱۳۸۳). در تدوین کتاب *خاطرات سیداحمد آوایی* درباره‌ی گروه منصورون صرفاً به اطلاعات کمی درباره‌ی زندگی شخصی بسنده شده و اطلاعات مصاحبه در ذیل عنوان‌های بعضاً سیاسی و تبلیغی آورده شده‌است (شادمحمدی، ۱۳۸۷، ص ۱۸).

مرکز حفظ و نشر آثار امام، دوره‌هایی با نام یادها دارد که خاطراتی مبنی بر جنبه‌های مهم زندگی افراد است. این انتشارات از کتاب‌های تاریخ محلی انقلاب در راستای سیاست‌های خود حمایت می‌کند. این مرکز از سال ۱۳۷۷ برنامه‌هایی را با نام تاریخ محلی انقلاب اسلامی شروع کرده که هدف از آن پرداختن به جزئیات در پیروزی انقلاب در شهرهای مختلف است. از مجموعه این کتاب‌ها می‌توان به *شیراز در انقلاب* (مرادی خلج، ۱۳۹۲) و *تبریز در انقلاب* (بهبودی، ۱۳۸۳) اشاره کرد.

در کتاب *استان گلستان در نهضت امام خمینی* از اطلاعات مصاحبه‌ها در کنار سایر منابع استفاده شده است و مصاحبه‌های تکمیلی به وسیله پژوهشگرانجام شده است. در این نوع آثار تدوینگر وجود ندارد و فرد در راستای اهداف تحقیقی خود به مصاحبه می‌پردازد، محتوای خاطرات معمولاً حالت آرشیوی و استنادی ندارد و استفاده از مصاحبه‌ها برای کسب اطلاعات در موضوع است و حالت توصیفی دارد (خارکوهی، ۱۳۸۷).

در مجموع، تاریخ شفاهی جمعی در تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی کارایی چندانی نداشته است و شامل مجموعه پراکنده‌ای از مصاحبه‌ها بدون ذکر ساختار و یا خاطرات گزینشی از محتواهای مختلف می‌شود. در این کتاب‌ها رابطه خاطرات بین فرد و گروه و یا موضوع بررسی شده خیلی مشخص نمی‌شود و گاهی استنادات آرشیوی نیز رعایت نمی‌شود. در مصاحبه‌های مرکز اسناد انقلاب اسلامی برخی اطلاعات از یک موضوع گزینش و تبدیل به کتاب شده است؛ ولی درباره مبنای این گزینش و کنار هم گذاشته شدن توضیحی داده نشده است. در کتاب‌های مرکز حفظ و نشر آثار امام کمتر به شخصیت‌شناسی محلی‌نگاری در مناطق مختلف پرداخته شده است و شیوه‌های نگارش در مناطق مختلف تفاوتی ندارد. عمدتاً تدوین‌ها موضوع‌محور و بر پایه برخی وقایع عمده شکل گرفته که برای توضیح وقایع از خاطرات مختلف استفاده شده است؛ در حالی که در تدوین گروهی باید انسجام خاطرات و علت کنار هم گذاشته شدن مشخص شود تا بتوان چهارچوبی کلی از موضوع ترسیم نمود.

تاریخ شفاهی مشارکتی و تحلیلی

استفاده از تاریخ شفاهی در پژوهش‌های کیفی و تجزیه و تحلیل موضوعات در دو دهه اخیر در دنیا مرسوم شده است. تاریخ شفاهی و پژوهش کیفی در مواردی مانند مصاحبه عمیق،

مشاهده دقیق و استفاده از مدارک، درست گوش کردن و درست نگاه کردن، درک متقابل از مصاحبه‌شونده، یادآوری نکات کلیدی و حساس، و استفاده از کدهای کیفی برای شرح تجربیات زندگی، مشترک هستند (shopes, 2011, p 5). تدوین و ارتباط آن با مصاحبه صرف و یا مفهومی و یا تلفیقی از هر دو در زمرهٔ رهیافت‌هایی است که دربارهٔ آن در مراکز و مؤسسه‌های استفاده‌کننده اختلاف وجود دارد. برخی استفاده از تاریخ شفاهی را صرف ضبط تجربیات و انتقال آن به آینده می‌دانند و برخی مانند فریش معتقدند که می‌توان به‌دنبال رهیافت‌های معناشناختی در استفاده از تاریخ شفاهی جهت انتقال محتوا بود (frisch, 1990, P 165).

رابطهٔ تاریخ شفاهی و معناشناختی در انقلاب و چپستی آن، مسئله‌ای است که تاکنون کمتر به آن توجه شده‌است. پاسخگویی و زمینهٔ شناختی وقایع و تبیین علل و انگیزه‌ها - نه از منظر یک کنشگر صرف بلکه یک کنشگر فعال که می‌تواند دربارهٔ علل و چپستی واقعه نیز توضیح دهد - از کارکردهای جدید تاریخ شفاهی است. توجه به تاریخ شفاهی تبیینی، تحلیل شخصیت مصاحبه‌شونده، علت مصاحبه و ارزش‌های اطلاعاتی، رمزگشایی و یا تشریح تبیین و تجزیه و تحلیل اطلاعات، و بررسی خاستگاه‌های فکری می‌تواند زمینه‌های تدوین آثار چالشی را فراهم نماید. در بین کتاب‌های تاریخ شفاهی دربارهٔ انقلاب، کتاب *تاریخ شفاهی جنبش دانشجویی مسلمان برخی ویژگی‌های تحلیلی را داراست*. برای اولین بار سؤال‌های تفسیری و مشارکتی با هدف مشخص کردن دیدگاه‌ها انجام شده‌است. این نگاه‌ها خاص است و به‌صورت بریده‌ای از مصاحبه‌ها گزینش و چاپ شده‌است؛ ولی ساختار انجام مصاحبه جالب است (روزی طلب و ثابتی منفرد، ۱۳۹۱).

رهیافت‌های جدید در تدوین تاریخ شفاهی انقلاب

پایبندی به روش یعنی کاوش نظام‌مند دربارهٔ یک مسئله که در نهایت به حل آن و یا دست‌کم افزایش شناخت و درک ما از آن موضوع منجر می‌شود (هالت، ۱۳۷۹، ص ۵). روشمندی موجب ارتقای پژوهش‌های علمی و ارتقای تفکر انتقادی می‌گردد (مورن، ۱۳۷۴، ص ۳۸). فهم صحیح‌تر و کامل‌تر از تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی با نظریه‌پردازی‌های عمیق جامعه‌شناسان، روان‌شناسان، و مردم‌شناسان ممکن می‌شود. متأسفانه مطالعات مربوط به انقلاب اسلامی آن‌چنان‌که شایسته است، برای تدوین نظریه‌های بنیادین و قائم‌به‌ذات کوشش نکرده‌است. نگارش تاریخ انقلاب

با سلیقه و رویکرد تعریف شده در سه دهه اخیر به وسیله مراکز مختلفی انجام شده است؛ ولی تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی به مفهوم شناخت تاریخ انقلاب و تحلیل آن با افق و نگرش موجود جامعه، مسئله‌ای است که کمتر به آن توجه شده است. البته استفاده ابزاری از برخی تحلیل‌های یک‌جانبه‌گرایانه باعث برخی مشکلات در روند تاریخ‌نگاری انقلاب شده است. تاریخ شفاهی انقلاب تاکنون بیشتر از دید دست‌اندرکاران مستقیم و کنشگرانی بررسی شده است که با وجود داشتن پایگاه اجتماعی مختلف کمتر به خاستگاه‌های فکری توجه نموده و با تفاسیر مشخص به کنشگری معینی رسیده‌اند.

سؤال اینجاست که:

۱. آیا با استفاده از تدوین تاریخ شفاهی انقلاب می‌توان به نظریه‌پردازی در این حوزه

کمک نمود؟

۲. تا چه اندازه امکان تئوری‌پردازی در تدوین وجود دارد؟

۳. آیا امکان روش‌شناسی در معرفی دیدگاه‌های مختلف در تدوین وجود دارد؟

۴. نسبت بین تاریخ‌نگاری با تاریخ شفاهی انقلاب چگونه است؟ (ملایی توانی، ۱۳۸۷، ص ۱۳۷).

به نظر می‌رسد باید در هدف اصلی تاریخ شفاهی انقلاب اسلامی بعد از گذشت سه دهه تغییراتی انجام داد. تاکنون هدف اصلی از انجام بیشتر مصاحبه‌های صورت گرفته تاریخ شفاهی، بازآفرینی گذشته نه‌چندان دور با تمام رویدادهای مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سایر جنبه‌های آن بوده است و تدوین به‌عنوان حلقه واسط نقش مهمی در رسانندگی محتوا داشته است. در این میان تدوینگر تاریخ انقلاب - که گاهی از جایگاه یک مؤرخ برخوردار است و می‌تواند با دخالت دادن اندیشه و تأملات نظری و نگرش به یک حادثه در پی وقوف به شأن تاریخی برآید و به کمک اسناد و مدارک و متدولوژی خاص به بازتعریف و بازسازی واقعه بپردازد - بیشتر در حکم یک جمع‌کننده و نه یک تئوری‌پرداز ظاهر شده است و به نظر می‌رسد که مراکز و مؤسسه‌های دست‌اندرکار کمتر حاضرند جایگاهی درخور به تدوینگران انقلاب اسلامی بدهند.

در هنگام تدوین با زمانهای مختلفی روبرو هستیم. زمان رخداد واقعه که راوی در آن فضا روایت می‌کند. زمان انجام مصاحبه که مصاحبه‌شونده در راستای اهداف و سیاست‌ها سؤال طرح می‌کند و می‌پرسد و زمان تدوین که تدوینگر با توجه به علایق و سلیقه خود و سازمان

سفارش‌دهنده برای تدوین اثر اقدام می‌کند (نورائی، ۱۳۸۶، ص ۱۱۵). تردیدی نیست که گذر زمان به زیان خاطرات تمام می‌شود؛ فاصله زمانی، هم سبب دشوار شدن یادآوری خاطرات و ناگفته و نانوشته می‌شود و هم خاطره‌گو را با وسواس‌ها، تردیدها و مصلحت‌اندیشی‌های فراوان روبه‌رو می‌کند؛ به‌ویژه اگر این خاطرات با مسائل سیاسی یا اعتقادی روز گره خورده باشد؛ بنابراین، هر یک از زمان‌های سه‌گانه از فاصله معرفتی و از عینیت خاطره می‌کاهند (ملایی توانی، ۱۳۸۹، ص ۱۴۷). به نظر می‌رسد در زمان حال با توجه به در نظر گرفتن واقعیت‌ها و شرایط باید ساختار جدیدی در تدوین تاریخ شفاهی انقلاب به کار گرفته شود و از رهیافت‌های جدید استفاده شود؛ موارد زیر می‌توانند در این زمینه تأثیرگذار باشند:

- کمتر کردن سانسور در تبدیل گفتار به نوشتار در تاریخ شفاهی؛
- سؤال و پرسش‌نگاری در تاریخ شفاهی در زمان واقعه و یا در زمان نوشتن؛
- پرهیز از قرارداد تدوین در تاریخ شفاهی به‌عنوان ابزاری برای بهره‌برداری سیاسی؛
- تلاش برای استفاده از تدوین در تاریخ شفاهی انقلاب برای گذر از تفکر تقدیرگرایی و شیوه نقلی و توصیفی به تاریخ‌نگاری تحلیلی و هدفمند؛
- استفاده از تدوین در تاریخ شفاهی برای نقد تاریخ انقلاب و بازشناسی هویتی و راستی‌انگاری؛
- گذر از واقعه‌نگری و موضوع‌نگاری و سیاست‌تعمیق محتوای اطلاعات؛
- شأنیت‌دادن به تدوین در تاریخ شفاهی و استفاده از آن در روش‌شناسی و تئوری‌پردازی؛
- پیوند دادن تدوین در تاریخ شفاهی انقلاب با هویت افراد و گروه‌ها؛
- پرهیز از استفاده از تدوین برای رسمی‌نمودن جریان‌های خاص در تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی؛
- مشخص کردن زمان تاریخی واقعه و مفهوم‌سازی آن برای خواننده در تدوین؛
- فراهم‌سازی ارجاعات تاریخی مناسب و قرارداد راوی در قالب یک شخصیت تاریخی در چهارچوب مناسب؛
- متن‌سازی تاریخی مناسب و سعی در بازنمایش مکانی رخداد واقعه؛

- آشناسازی خواننده در تدوین با مصاحبه، چگونگی انجام آن، اهداف و سیاست‌ها، چگونگی ویرایش اولیه، و میزان دست‌برده‌شدن در متن؛
- ضرورت توضیحات تدوینگر در تشریح رهیافتش برای استفاده از تاریخ شفاهی مانند اینکه: تدوینگر چگونه راوی را در متنی که قرار گرفته است درک می‌کند؟ رهیافت ارتباط مصاحبه‌کننده با مصاحبه‌شونده چیست؟ و یا رابطه راوی با تدوینگر و مصاحبه‌گر چگونه تبیین می‌شود؟ چگونه از تاریخ شفاهی مشارکتی برای توصیف یک واقعه تاریخی در یک دوره زمانی استفاده می‌شود؟
- توجه به تدوین در تاریخ شفاهی و معناشناختی در انقلاب و چیستی آن و استفاده از رهیافت زمینه‌شناختی وقایع و تبیین علل و انگیزه‌ها.

نتیجه‌گیری

تاریخ شفاهی یکی از مهم‌ترین ابزارهای گردآوری و ساماندهی منابع برای تاریخ‌نگاری انقلاب است. روش‌شناسی کتاب‌های چاپ‌شده در زمینه تاریخ شفاهی انقلاب اسلامی بیانگر آن است که این کتاب‌ها عمدتاً مبتنی بر تدوین‌های فردمحور، حول موضوعات مشخص و بر پایه برخی وقایع عمده شکل گرفته‌است. انتقال احساسات، تفکرات و دیدگاه‌های افراد و یا برخوردهای شخصی افراد - که معمولاً ضبط نمی‌شود - در تدوین نمودی ندارد و گاهی این رسمی‌نگاری در تدوین‌های فردی - که حالت واقعه‌نگاری دارد - چنان است که جنبه کتابی آن کاملاً غلبه پیدا می‌کند و تفاوتی با متنی کاملاً نوشتاری ندارد.

علاوه بر آن در تاریخ‌های شفاهی جمعی صورت گرفته در تاریخ‌نگاری انقلاب گاهی مجموعه پراکنده‌ای از مصاحبه‌ها بدون ذکر ساختار، و یا خاطراتی گزینشی از محتواهای مختلف چاپ شده‌است. در این کتاب‌ها رابطه خاطرات بین فرد و گروه و یا موضوع بررسی شده خیلی مشخص نمی‌شود و گاهی رعایت استنادات آرشیوی نیز نمی‌شود. بعد از گذشت بیش از سه دهه از استفاده از تاریخ شفاهی در تدوین تاریخ انقلاب هنوز شاکله ساختاری آن با گذشته تفاوت چندانی ندارد و به نظر می‌رسد که با توجه به نیازهای اطلاعاتی هر دوره، نوع استفاده از تدوین، تبیین نشده‌است. تغییر نگاه از توصیف و تشریح به چگونگی و چیستی، و انتقال تفکرات و دیدگاه‌ها متناسب با در نظر گرفتن بافت مکانی و زمانی چندان مورد توجه مراکز دست‌اندر کار

نیست. گرفتار شدن تدوین تاریخ شفاهی انقلاب در چنبرهٔ گفتمانی سیاست‌های حکومتی و در نظر نگرفتن سیاست‌های یکسان و روشمند در تدوین آثار با در نظر گرفتن مصاحبه‌شونده باعث شده‌است تا چنان‌که باید جایگاه تدوین برجسته نشود و صرفاً ابزاری برای تبدیل گفتار به نوشتار باشد. متن، تدوینگر، و سیاست‌های تدوینی چنانچه در یک پروسهٔ نظام‌مند ارتباطی منطقی باهم داشته باشند، می‌توانند تأثیری مستقیم بر ساختار نگارشی تدوین در تاریخ شفاهی انقلاب اسلامی بگذارند.

منابع

الف. کتاب‌ها

- ابراهیم‌زاده، راضیه. (۱۳۸۱). *خاطرات یک زن توده‌ای*. (بهرام چوبینه، کوششگر). تهران: نشر و پژوهش دادار.
- ابن‌الرسول، اصغر. (۱۳۸۳). *انقلاب اسلامی در کاشان*. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- احمدی، حمید. (۱۳۸۰). *خاطرات سرگرد هوایی پرویز اکتشافی از مسئولین شاخه هوایی سازمان افسری حزب توده ایران*. تهران: نشر ثالث.
- امیری، حکیمه. (۱۳۸۷). *خاطرات بهجت افراز (ام‌الاسرا)*. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- بختیار، شاپور. (۱۳۸۰). *خاطرات شاپور بختیار (آخرین نخست‌وزیر رژیم پهلوی)*. (برای) طرح تاریخ شفاهی ایران [و] مرکز مطالعات خاورمیانه دانشگاه هاروارد. حبیب لاجوردی، ویراستار. تهران: نشر زیبا.
- بهبودی، هدایت‌الله. (۱۳۸۳). *تبریز در انقلاب*. (برای) دفتر تدوین تاریخ‌های محلی انقلاب؛ طرح و نظارت موسسه تنظیم نشر آثار امام خمینی (س)، معاونت پژوهش. تهران: موسسه چاپ و نشر عروج.
- پاینده، مصطفی. (۱۳۹۰). *خاطرات شنیدنی از دوران انقلاب*. قم: اندیشه مولانا.
- پورجوادی، نصرالله. (۱۳۷۵). *درباره زبان فارسی*. (برگزیده مقاله‌های نشر دانش). (نصرالله پورجوادی، ناظر). تهران: نشر دانشگاهی.
- خارکوهی، غلامرضا. (۱۳۸۷). *استان گلستان در نهضت امام خمینی (ره)*. (ابه سفارش) سازمان بنیاد شهید و امور ایثارگران استان گلستان. قم: رازبان.
- خلخالی، صادق. (۱۳۸۰). *خاطرات آیت‌الله خلخالی: از ایام طلبگی تا دوران حاکم شرع دادگاه‌های انقلاب اسلامی*. تهران: نشر سایه.
- روحانی، حسن. (۱۳۸۸). *خاطرات حجة‌الاسلام والمسلمین دکتر حسن روحانی*. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- روزی‌طلب، محمدحسن؛ ثابتی‌منفرد، امیرحسین. (۱۳۹۱). *تاریخ شفاهی جنبش دانشجویی مسلمان*. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

- شادمحمدی، مریم. (۱۳۸۷). *خاطرات سیداحمد آوایی*. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- شیرخانی، علی. (۱۳۷۸). *حماسه ۲۹ بهمن تبریز*. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی ایران.
- طاهری، حجت‌الله. (۱۳۸۴). *خاطرات خانم نیره‌السادات احتشام‌رضوی* ا‌همسر شهید نواب صفوی آ. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- قهرمانیان، صفر. (۱۳۷۸). *خاطرات صفرخان (صفر قهرمانیان)*. (علی اشرف درویشیان، کوششگر). تهران: نشر چشمه.
- کاظمی، محسن. (۱۳۸۵). *خاطرات عزت شاه‌ی*. تهران: شرکت انتشارات سورۀ مهر.
- لطفی، یعقوب. (۱۳۹۱). *شب را نهایت است*. تهران: موزۀ عبرت ایران.
- مخدومی، رحیم. (۱۳۹۳). *حزب دیالمه: خاطرات و آثار شهید عبدالحمید دیالمه*. تهران: فاتحان.
- مرادی خلج، محمدمهدی. (۱۳۹۲). *شیراز در انقلاب*. تهران: مؤسسۀ تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، مؤسسۀ چاپ و نشر عروج.
- مقدسی، محمود؛ دهشور، مسعود؛ شیرازی، حمیدرضا. (۱۳۷۰). *ناگفته‌ها: خاطرات شهید حاج مهدی عراقی (پاریس - پائیز ۱۳۵۷)*. تهران: مؤسسۀ خدمات فرهنگی رسا.
- موردن، ادگار. (۱۳۷۴). *شناخت شناخت*. (علی اسدی، مترجم). تهران: سروش.
- مهری، فرشید. (۱۳۸۳). *مساجد بازار تهران در نهضت امام خمینی: تاریخ شفاهی مسجد سلطانی (امام خمینی)*. سید عزیزالله و مسجد آذربایجانی‌ها. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- مؤمن، ابوالفتح. (۱۳۸۶). *انقلاب اسلامی در همدان*. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- میردار، مرتضی. (۱۳۸۲). *خاطرات حجت‌الاسلام والمسلمین علی‌اکبر ناطق‌نوری*. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- نورائی، مرتضی؛ ابوالحسنی ترقی، مهدی. (۱۳۹۴). *تاریخ شفاهی و جایگاه آن در تاریخ‌نگاری معاصر ایران (۱۳۸۵-۱۳۵۸ش)*. تهران: پژوهشکده تاریخ اسلام.

- واعظی، احمد. (۱۳۸۳). *درآمدی بر هرمنوتیک*. تهران: مرکز نشر پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- هالت، کریستین. ای. (۱۳۷۹). *پژوهش و پژوهشنامه نویسی*. (خلیل میرزایی؛ جهانگیر میرهاشمی؛ حمیدرضا فاطمی پور، مترجمان). تهران: سروش.

ب. مقالات

- ملایی توانی، علیرضا. (۱۳۸۹). «چشم‌اندازهای نو در تاریخ شفاهی ایران با تأکید بر تاریخ‌نگاری شفاهی». *دوفصلنامه علمی پژوهشی تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگاری دانشگاه الزهراء، سال بیستم، دوره جدید، شماره ۵، پیاپی ۴۸، بهار و تابستان ۱۳۸۹*.
- _____ (۱۳۸۷). «پرسشها و مسائل مهم در حوزه روش‌شناسی تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی». *فصلنامه علمی پژوهشی متین، ۱۳۸۷، شماره ۳۸*.
- نورائی، مرتضی. (۱۳۸۶). «درآمدی بر ویراستاری در تاریخ شفاهی». *گنجینه اسناد، تابستان ۱۳۸۶، شماره ۶۶*.

ج. منابع لاتین

- Baum, Willa K. (1991). *Transcribing and Editing oral history*. ALtamira press, NewYork. PRINCIPLES I N EDITING ORAL HISTORY.
- Frisch, Michael. (1990). "Oral History, Documentary, and the Mystification of Power: A Critique of *Vietnam: A Television History*,". in *A Shared Authority: Essays on the Craft and Meaning of Oral and Public History*. Albany: State University of New York Press.
- Shopes, Linda. (2011). "Editing Oral History For Publication,". *Oral History Forum d'histoire orale*, 31 (2011).
- Wilmsen, Carl. (2001). "For the Record: Editing and the Production of Meaning in Oral History,". *Oral History Review*, 28/1. Winter/Spring2001.